

yağmur suları bu duvara bakan Hicr'e akmaktadır. Altın oluğun ucunda, muhtemelen suyun aşağı doğru hafifçe akmasını sağlamak için yapılmış *lihyetü'l-mîzâb* (oluğun sakalı) veya *zaknû'l-mîzâb* (oluğun çenesi) denilen bir çıkıntı mevcuttur.

Hz. İbrâhîm Kâbe'yi inşa ettiğinde üstünü örtmemiştir. Daha sonra Kusay b. Kîlâb tarafından yeniden yapılısında üstünün ağaç ve hurma dallarıyla örtüldüğü biliniyor. Hz. Peygamber otuz beş yaşında iken Kureyş tarafından inşa edilmesi sırasında da üstü açık olan Kâbe, iki sıra halinde altı direğe dayanan bir tavan ile örtüldü ve Hicr'e bakan kuzey duvarının üstüne de bir oluk yerleştirildi (bk. Ezrakî, I, 164). Kâbe damına konulan ilk oluk budur. Bundan sonra da gerek Kâbe'nin muhtelif zamanlarda yapılan tamirleri sırasında yıprandığı dikkate alınarak, gerekse bazı hükümdarlarca yeni olukların hediye edilmesi gibi vesilelerle Kâbe'nin oluğu tamir edilmiş veya değiştirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr 64 (684) yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettirdiğinde, tavanı bu defa üç direğe oturtuldu ve oluk da eski yerine yerleştirildi (bk. Ezrakî, I, 209). İbnü'z-Zübeyr'in Kâbe'yi genişletmek üzere Hicr istikametine kaydırıldığı ve üzerinde mîzâbın bulunduğu duvar, 74 (693) yılında Haccâc tarafından tekrar içe çektilendiğinde oluk yine eski yerine konuldu.

Kâbe'nin oluğu ilk defa Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'in (705-715) emri ile Mekke Valisi Hâlid b. Abdullah tarafından altınla kaplatıldı. Altın oluk diye anılması da bundan sonradır. Bu oluk 4 zirâ uzunluğunda ve sekiz parmak eninde ve yüksekliğinde idi (bk. Ezrakî, I, 212, 291). Altın oluk, Mekke'de kendi adıyla anılan meşhur *ribât**'ın sahibi ve Râmuşt lakabıyla meşhur Ebû'l-Kâsım İbrâhîm b. Hüseyin el-Fârisî'nin yaptırdığı olukla 539 (1144-45) yılında yenilendi. 542'de (1147-48) bu oluğun yerine Abbâsî Halifesi Müktefî-Billâh'ın hediye ettiği oluk konuldu. Abbâsî Halifesi Nâsır'ın (1180-1225) koydurduğu oluğun dıştan görünen kısmı ise gümüş kaplamaydı. 717 (1317-18) yılında el-Melikû'l-Müeyyed oluğu ahşaba çevirdi. 843'te (1439-40) Emir Zeyneddin tarafından oluk yine ahşap olarak yenilendi ve altın yaldızla kaplatıldı.

Kanûnî Sultan Süleyman 960 (1553) yılında gümüş levhayla kaplı bir oluk gönderdi; eskisi de muhafaza edilmek üzere İstanbul'a getirildi (bunun için Mek-

ke Emîri Şerif Şehâbeddin Ahmed'e gönderilen nâme-yi hümayunun süreti için bk. *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 791-794). Bundan sonra Kâbe'nin oluğu bir süre gümüş oluk diye anıldı. 1612 yılında, Sultan I. Ahmed'in iyice yıpranan Kâbe duvarlarını takviye için hazırlattığı dışı gümüş, üzeri altın kaplı demir kuşaklarla birlikte Mekke'ye gönderilen gümüş üzerine altın kaplı oluk da yerine konularak eskisi İstanbul'a getirildi. Mîzâb-ı rahmet bundan sonra yine altın oluk diye anılmaya başlandı. 3 Nisan 1630 tarihinde meydana gelen selde Kâbe'nin bazı duvarlarının yıkılması üzerine yapılan onarım çalışmaları sırasında tavan ve onu tutan üç direk de tamir edilerek daha önce I. Ahmed tarafından koydurulan ve enkaz toplama çalışmaları sırasında bulunarak muhafaza edilen altın oluk, 1 Nisan 1631 tarihinde yerine konuldu. 1043 (1633-34) yılında IV. Murad bu oluğu yeniden altınla kaplattırdı. 1273'te (1856-57) Sultan Abdülmecid eskiyen bu oluğun yerine yeni bir altın oluk koydurttu. Şimdi mevcut olan altın oluk budur.

Kâbe ve çevresinin kutsiyeti yanında bizzat Kâbe'nin belli başlı bazı yerlerine ayrı bir önem atfedilmiş olup bunlardan biri de mîzâbın bulunduğu yerdir. Kible Kudüs'ten Kâbe yönüne doğru değiştirildiğinde, Medine'de Mescid-i Nebî'nin kiblesi tam mîzâbın bulunduğu tarafa isabet etmişti. Böylece Resûlullah Medine'de iken hep bu tarafa namaz kılmış, Mekke'ye geldiğinde ise makâm-ı İbrâhîm'in bulunduğu taraftan Kâbe'ye yönelmeyi tercih etmiştir (bk. Ezrakî, I, 174; II, 31). Bununla birlikte Resûlullah'ın Kâbe etrafında muhtelif cihetlere yönelerek namaz kıldığı da olmuştur (bk. Fâsî, I, 81-82). Abdullah b. Amr b. Âs, "Kâbe bütünüyle kible, kendi kiblesi ise yüzüdür (yani Kâbe kapısı ve makâm-ı İbrâhîm'in bulunduğu doğru tarafı); eğer bu tarafa yönelerek namaz kılamazsan Hz. Peygamber'in kiblesine yönel" demiştir ki bu da Rûkn-i Şâmî ile altın oluk arasında kalan yerdir (bk. Ezrakî, I, 351; II, 19). "Hayırlı insanların içeceğinden için, seçkinlerin namazgâhında namaz kılın" diyen İbn Abbas'a bunların ne olduğu sorulduğunda, "Hayırlıların içeceği zemzem, seçkinlerin namazgâhı da mîzâbın altıdır" diye cevap vermiştir (bk. Ezrakî, I, 318; II, 53). Eskiden Kâbe'de her mezhep imamı ayrı ayrı namaz kıldırırken Hanefî makamı da bu tarafta bulunuyordu.

Hz. Peygamber'in tavaf esnasında mîzâbın altına geldiğinde, "Allahım! Senden ölüm anında rahat, hesap anında da af dilerim" (اللهم إني أسألك الراحة عند الموت) diye dua ettiği bilinmektedir (bk. Ezrakî, I, 319). Hac ile ilgili bazı kitaplarda, "Mîzâb altında dua eden hiçbir kimse yoktur ki duası kabul edilmemesin" meâlinde bir hadis de zikredilmektedir (bk. Muhibbuddin et-Taberî, s. 310). Atâ b. Ebû Rebâh şöyle der: "Kim Kâbe'nin oluğu altında durur da dua ederse duası kabul olunur ve anasından doğduğu günkü gibi günahlarından arınır" (bk. Ezrakî, I, 318; Fâsî, I, 80).

BİBLİYOGRAFYA :

Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 164, 174, 209, 212, 291, 318-319, 351; II, 19, 31, 53; Muhibbuddin et-Taberî, *el-Kırâ li-ķāşidi Ālmi'l-ķurā*, Kahire 1390/1970, s. 310, 319, 351; *el-İstibşâr ft 'acā'ibi'l-emşâr* (nşr. Sa'd Zağlûl Abdülhamîd), Dârülbeyzâ 1985, s. 19, 21; Fâsî, *el-İķdû's-şemîn*, Kahire 1378-88/1958-69, I, 51, 75, 80-82; Abdülkerîm el-Kutbî, *l'âmûl-ulemâ' ila'âm bi-binâ'it-Mescidi'l-Harâm* (nşr. Ahmed Muhammed Cemâl v.dğr.), Riyad 1403/1983, s. 40, 47, 52-53, 57; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 747; *Mir'âtü'l-Haremeyn* (*Mir'ât-ı Mekke*), I, 503, vd., 543-544, 676, 790-794, 797-798, 927, 940, 958; İbrâhîm Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 275; Ali Hüsnî el-Harbutî, *Târîhu Ka'be*, Beyrut 1344/1925, s. 186; Ahmed es-Sibâî, *Târîhu Mekke*, Mekke 1399/1979, s. 28, 127-128, 219, 476, 592; Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Târîhu'l-Ka'beti'l-mu'azzama*, Cidde 1402/1982, s. 37, 42, 47-48, 57-58, 65, 83, 88-89, 114-115, 190-193; Abdülkuddûs el-Ensârî, *et-Târîhu'l-mufaşşal li'l-Ka'be ķable'l-İslâm*, Cidde 1403/1982, s. 88-89; Jean Deny, "La Gouttière d'or (Mizab) de la Kaaba et le Sultan Ottoman Ahmed I", *WI*, VI (1959-61), s. 1-12.

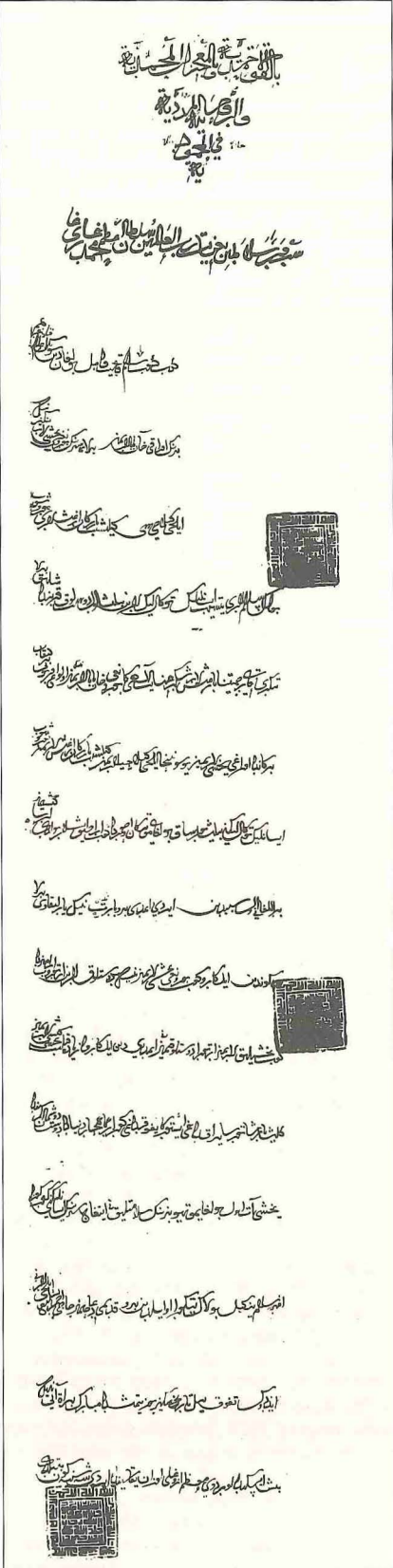
AHMET ÖZEL

ALTIN ORDA HANLIĞI

1241-1502 yılları arasında
Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren
bir Türk-Moğol devleti.

Orda Moğolca "çadır, otağ" mânasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir.

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra yerine geçen oğullarından Ögedey zamanında karar verilen batı seferi, 1237-1241 yılları arasında aralıklarla sürmüş ve Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmı istilâ edilmişti. Cengiz'in torunu ve Cuci Han'ın oğlu olan Batu (Sayın) Han idaresinde yapılan bu seferde ilk olarak Volga Bulgarları ortadan kaldırıldı. Ardından 1237 yılı sonlarında, başta

Altın Orda Hükümdarı Mahmud b. Sultan Mehmed'in Fâtih Sultan Mehmed'e yazmış olduğu 870 (1465) tarihli mektup (TSMA, nr. 10202/2)

Moskova olmak üzere Rus knezliklerinin pek çok kale ve şehirleri iki üç ay gibi kısa bir zamanda ele geçirildi. Batu Han bundan sonra, bir Türk kavmi olan Kumanlar üzerine yürüyerek onları dağıttı. Kumanlar'dan bir kısmı Kama Bulgarları arasına, geri kalanları da Macaristan'a iltica etmek mecburiyetinde kaldılar. Kumanlar yurtlarından çıkarılıp batıya sürüldükten sonra, Aralık 1240'ta Ukrayna steplerine inilerek bölgenin en büyük knezliği olan Kiyef zaptedildi. Batu Han'ın orduları daha sonra Polonya, Macaristan, Avusturya ve Dalmasya'ya kadar olan bölgeyi yağmaladı. Batu Han nihayet kazandığı büyük başarılarından sonra 1241 yılında İdil nehrinin aşağı mecrasına dönerek "Orda" merkezini kurdu. Saray adı verilen ve siyasi önemi yanı sıra ticaret yollarının da üzerinde bulunan şehir kısa zamanda gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibirya arasında en büyük merkez haline geldi.

Çağatay Han ve Ögedey Kağan'ın 1241 yılında birbiri ardınca ölmeleri üzerine Cengiz'in torunları arasında en yaşlı ve itibarlı kişi durumuna geçen Batu Han, daha rahat hareket etme imkânına sahip oldu. Böylece İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki yerler de dahil olmak üzere Kama, İdil havzası, Özü boyu ve Turla bölgesine kadar uzanan geniş bir sahada, merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti kuruldu. Bu devletin teşkilâtı, Cengiz Han'ın yasası ile Türk töresinin ortak esaslarına göre tesbit edilmekle beraber, idare altına alınan yerlerin mahallî birçok hususiyetleri de göz önünde tutulmuş ve bu esaslar bilhassa Batu Han zamanında başarıyla uygulanmıştır.

Batu Han'ın 1256'da ölümünden sonra yerine geçen oğulları Sartak ve Ulakçı'nın da aynı yıl içinde ölmeleri üzerine Batu Han'ın kardeşi Berke, han oldu. Daha önce müslümanlığı kabul eden Berke Han'ın en büyük başarısı, Altın Orda'ya karşı başlayan isyanları büyümeden kısa zamanda bastırmasıdır. Nitekim hükümdar olur olmaz, bağımsızlığını ilân eden Galıçya kralını tekrar itaat altına almayı başardı. Daha sonra Mısır Sultanı Baybars ile anlaşarak Altın Orda'yı kontrol etmek isteyen Hülâgû ile savaştı ve onu da yendi. Ancak İlhanlı Hakanı Abaka Han ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı; dönüş sırasında hastalanarak 1266 yılı başlarında öldü. Berke'den sonra Altın Orda'nın başına geçen Mengü Timur (1266-1280),

takip ettiği ihtiyatlı politika ile devletin bütünlüğünü ve istiklâlini bir müddet daha korumayı başardı. Fakat Mengü'nün yerine geçen Tuda Mengü Han zamanında (1280-1287) devletin bütünlüğü tehlikeye düştü ve bundan sonraki yirmi beş yıllık süre, Altın Orda'nın ilk fetret devri oldu. Bu ilk fetret devri XIV. yüzyılın başlarında sona erdi. Özbek Han (1315-1341) ile Canıbeg Han'ın (1342-1357) saltanatları döneminde Altın Orda'nın bütünlüğü yeniden sağlandı ve devlet eski kudretli günlerine kavuştu. Fakat Berdibeg Han'ın (1357-1359) saltanatı yıllarında Altın Orda yeniden bir karışıklık devrine girdi. 1360-1380 yılları arasındaki bu dönemde hükümdarlık makamına on dört han geçtiği halde hiçbir devleti eski kudretine kavuşturamadı. Çünkü saltanat için bir taraftan beylerin, diğer taraftan da prenslerin birbirleriyle giriştikleri kanlı mücadeleler devletin büyük ölçüde zayıflamasına sebep oldu. Altın Orda'daki bu karışıklıktan faydalanan Litvanya Dukalığı ile Podolya Prensliği hemen istiklâllerini ilân ettiler. Ardından Deşt-i Kıpçak'ın batısındaki Tatar beyleri baş kaldırdı ve Litvanya Dukalığı da Özi nehrinin doğusuna kadar olan yerleri ele geçirdi. Litvanyalılar'ın bu hareketinden cesaret alan Ruslar ise Dimitri Donskoy önderliğinde isyan ederek 1380'de ilk defa Altın Orda kuvvetlerine karşı başarıyla mücadele ettiler.

Altın Orda'nın batısında bu gelişmeler olurken doğuda Çağatay ulusu parçalanıp yıkılmış, yerine Timur Devleti kurulmuştu. Timur, Altın Orda'nın başına yeni geçmiş olan Toktamış Han'ı (1379-1396) destekleyerek duruma tamamen hâkim olmasını sağladı. Fakat bu iki müslüman devletin hükümdarları arasındaki dayanışma uzun sürmedi ve Azerbaycan meselesi yüzünden araları açıldı. Timur Altın Orda'ya karşı sefere çıkarak Toktamış Han'ı 1391'de Konurca'da, Nisan 1395'te de Terek'te büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgilerden sonra Altın Orda Hanlığı hızla parçalanmaya başladı. Timur Kutluk (1396-1400), Timur tarafından Altın Orda hükümdarı ilân edildi. Onun 1400'de ölümü üzerine Edige Mirza yönetimi ele geçirerek 1419'a kadar devleti idare etti. Edige Mirza'dan sonra başa geçen Uluğ Muhammed Han (1419-1422) ise büyük bir lider olmasına rağmen saltanat mücadelesine girmiş olan prensler tarafından tahttan indirildi. Mâverâün-

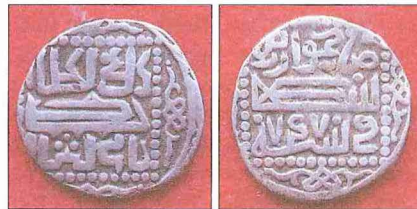
nehir hâkimi Uluğ Bey'in yardımı ile Barak Han (1425-1427), Uluğ Muhammed'i Saray şehriden sürerek hükümdarlığını ilân etti. Uluğ Muhammed 1427'de Altın Orda tahtını yeniden ele geçirdi ise de bir müddet sonra Kırım'da hanlığını ilân etmiş olan Hacı Giray'ın yanına sığınmak zorunda kaldı. Altın Orda Hanlığı'nı ele geçiren Küçük Muhammed Han'ın (1427-1445) onu takip ettirmesi üzerine, Uluğ Muhammed kuzeye giderek orada Kazan Hanlığı'nı kurdu. Küçük Muhammed Han böylece tamamen Altın Orda'nın hâkimi oldu.

Küçük Muhammed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Seyyid Ahmed Han (1445-1465), Hacı Giray'ın kurduğu Kırım Hanlığı ile Moskova knezliğine karşı amansız bir mücadeleye girişti. Altın Orda'yı eski parlak günlerine döndürmek maksadıyla giriştiği bu mücadelede oldukça başarılı sonuçlar aldı. Fakat Kırım Hanı Hacı Giray ile Moskova knezi III. İvan, aralarında anlaşarak bir ittifak kurdular. Kırım-Moskova ittifakına karşı Seyyid Ahmed Han da Lehistan ve Litvanya ile anlaşıp bir cephe meydana getirdi ise de bir sonuç alamadı. Seyyid Ahmed'in yerine Altın Orda'nın başına geçen Ahmed Han da (1465-1481) mücadeleyi sürdürdü. Bu mücadele Kırım'ın 1475'te Osmanlı idaresine geçmesinden sonra da devam etti. Osmanlı desteğindeki Kırım Hanlığı ile mücadeleden çeken Ahmed Han, Leh Kralı IV. Kazimir ile anlaşarak 1480'de Moskova üzerine yürüdü. Ahmed Han'ın gelişini haber alan Ruslar Moskova'yı terkettiler. Fakat Moskova knezinin müttefikleri Kırım hanının Lehistan üzerine sefer açarak Lehliler'in kendisine yardım etmelerine engel olması yüzünden, panik halinde kaçan Ruslar'ı takip edemedi. Kış mevsiminin de yaklaşması üzerine acele ile ve perişan bir halde geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Başşehirinin Kırım toprakları tarafından yerle bir edildiğini gören Ahmed Han, memleketinin ve halkının içine düştüğü bu felâketin acısına dayanamayıp üzüntüsünden öldü. Ahmed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Ahmed Han (1481-1502), di-raysiz bir hükümdar olduğu için memleketi içine düştüğü buhrandan kurtaramadı. Taht mücadelesine giren prenslerin artması ve bunlar arasındaki rekabet, zaten ağır darbeler yemiş olan devletin parçalanmasına yol açtı. Böylece Altın Orda toprakları üzerinde daha önce kurulan Kırım, Kazan ve Nogay han-

lıklarından başka Astrahan ve Sibir hanlıkları da ortaya çıkmış oldu.

Kültür ve İktisadî Hayat. Altın Orda hal-
kının büyük çoğunluğunu, X. yüzyıldan
itibaren müslüman olan çeşitli Türk
boyları meydana getiriyordu. Yalnız idareci
durumdaki bir kısım Moğol un-
surlar, başlangıçta İslâmiyet'i kabul et-
memişlerdi. Fakat Batu Han'ın küçük
kardeşi Berke Han'ın Müslümanlığı ka-
bul etmesiyle Altın Orda tam mânasıyla
bir Türk-İslâm devleti haline gelmiştir.
X. yüzyıldan beri İslâm kültürünün iyi-
ce yaygınlaştığı bölgede bilhassa Saray
şehrinin kuruluşu ve devlet merkezi ya-
pılmasından sonra Türkistan'la ticarî ve
kültürel münasebetler hızla gelişmiş,
bundan dolayı da İslâmiyet'in tesiri art-
mıştır. İslâmiyet, özellikle Özbek Han
zamanında Altın Orda'nın hâkim olduğu
sahalarda hızla yayılmış, Saray başta ol-
mak üzere birçok şehir, bütün İslâm
memleketlerinde olduğu gibi camiler,
medreseler ve tekkelerle süslenmiştir.
Hükümdarlarla devletin ileri gelenleri
saraylarında ve mâlikânelerinde âlimle-
ri, şeyhleri, seyyidleri ve hocaları barın-
dırmış ve korumuşlardır. Hatta Kutbüd-
din er-Râzî, Şeyh Sa'deddin et-Teftâ-
zânî gibi meşhur İslâm âlimleri davet
üzerine Saray şehrine gelmişlerdir. Sa-
ray'dan başka Azak, Batçin, Bakü, Bü-
ler, Bulgar, Derbent, Gülistan, Kırım, Kı-
rım-ı Cedîd, Macar, Macar-ı Cedîd, Sa-
raycık, Sığnak-ı Cedîd, Ükek, Hacı Tar-
han, Şabran gibi şehirler kültür ve tica-
ret bakımından oldukça gelişmiş, bun-
lardan bazıları ithalât ve ihracat liman-
ları haline gelmiştir. Ancak Avrupa ile
Asya arasındaki ticaret daha çok Ön
Asya yolundan yapıldığı için Altın Orda
iktisadî bakımdan pek ilerleme göste-
rememiştir. Devletin gelirleri halktan,
bağımlı Rus knezliklerinden ve yaban-
cı tüccarlardan alınan vergilere dayan-
maktaydı.

Altın Orda Hükümdarı Canıbeg Han adına 747'de (1346-47)
basılmış gümüş sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teshir, nr. 2353)

Altın Orda'nın idarî teşkilâtı eski Türk
idare sistemine göre düzenlenmiş, ay-
rıca bozkır gelenek ve teşkilâtı da de-
vam ettirilmiştir. Bununla beraber, hal-
kın gittikçe toprağa bağlanması, ziraat,
ticaret ve sanayinin gelişmesi, devlet ida-
resinin yerleşik hayatın getirdiği şartlara
göre yeniden teşkilatlanmasına yol aç-
mıştır. Altın Orda Hanlığı'nda en önemli
devlet organı, ancak önemli hadiseler
üzerine toplanan kurultay olup han bu
meclisin başkanıydı. Kurultay hanların
seçimi, büyük savaşların ilânı ve önemli
devlet meselelerinin konuşulması gibi
hallerde toplanırdı. Kurultay'a hânedan
mensupları, "ulus"un çeşitli bölgelerinden
gelen emîrler ve hanın hatunları
katılırdı. Hatunlar ayrı saray ve mâlikâ-
nelerde yaşarlardı, Türk kağanlıklarında
olduğu gibi hanla birlikte devlet idare-
sinde rol oynarlardı. Ülkedeki bütün ya-
zışmalar "divan yazıcıları" (divan bitikçile-
ri) tarafından yapılırdı. Ayrıca devletin iç
ve dış temsilciliklerini yapan makamları
olduğu gibi yol, vergi, ticaret, sanayi gibi
işlere bakan memurlukları ve makam-
ları da vardı. Bütün bunların görevleri
ayrı ayrı tesbit edilmişti. Bu teşkilât, Al-
tın Orda parçalandıktan sonra kurulan
yeni hanlıklarda da devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. Mehmed
Şerif), İstanbul 1333-35, I, 360-408; H. Ho-
worth, *History of the Mongols*, London 1888,
II/1, s. 214-216, 245, 252; Akdes Nimet Ku-
rat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Altın-
ordu, Kırım ve Türkistan Hanları'na Ait Yar-
lık ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 9-11; a.mlf.,
IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki
Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972, s.
119 vd.; a.mlf., "Altın Orda Devleti", *Türk
Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 926-932;
a.mlf., "Kazan Hanlığı", *DTCFD*, XII/3-4 (1954),
s. 227-247; W. F. Tiesenhausen, *Altın Orda
Devleti Tarihine Ait Metinler I* (trc. İsmail Hak-
kî İzmirli), İstanbul 1941; P. Pelliot, *Notes Sur
l'histoire de la Horde d'Or*, Paris 1950; G. Ver-
nadskiy, *The Mongols and Russia*, New Haven
1953, s. 49-52, 56, 57, 150-161, 261-267; B.
Spuler, *Die Goldene Horde, die Mongolen in
Russland*, Wiesbaden 1965; a.mlf., "Batuids",
El² (İng.), I, 1106-1108; A. Y. Yakubovskiy, *Altın
Ordu ve Çöküşü* (trc. Halit Eren), İstanbul
1976; Nurettin Ağal, *Altınordu Paraları Katalo-
ğu*, İstanbul 1976; Mustafa Kafalı, *Altın Or-
da Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yükselişi Devrele-
ri*, İstanbul 1976; a.mlf., "Toktamış", *İA*, XII/1,
s. 412-420; J. P. Raux, *Histoire des Turcs*, Paris
1984, s. 211-212; Özalp Gökbilgin, "1313-1357
Yılları Arasında Altınordu Devleti", *Atatürk
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Der-
gisi*, II/4, Ankara 1972, s. 1-52; W. Barthold,
"Saray", *İA*, X, 206-207; Seyyid Ali Âl-i Dâvud,
"Altın Ordu", *DMBİ*, I, 672-679.

MEHMET SARAY